

Henryk Cimek
Uniwersytet Rzeszowski

Ukraińcy w ruchu rewolucyjnym w II Rzeczypospolitej

Dzieje ruchu rewolucyjnego w Galicji (Małopolsce) Wschodniej łączą się ze zmiennymi losami tych terenów po I wojnie światowej, do których pretensje rościli sobie zarówno Ukraińcy, jak i Polacy. Pojęcie Galicji Wschodniej wprowadzili Austriacy w połowie XIX w., dzieląc ją na dwie części według kryterium administracyjnego i sądowego, które były nazywane Galicją Wschodnią i Galicją Zachodnią. Granicę administracyjną między nimi wytyczono w przybliżeniu wzdłuż linii Sanu i Wisłoka. Galicja Wschodnia sięgała po rzekę Zbrucz, która stanowiła granicę austriacko-rosyjską, dzieląc sztucznie ziemię zamieszkaną przez ludność rusińską (ukraińską) na dwie części. Galicji nie podzielono natomiast według kryterium etnograficznego, czego domagali się Ukraińcy, a co było bardzo trudne. Podział ten obowiązywał do października 1918 r. Po odzyskaniu niepodległości Polacy zaczęli posługiwać się coraz częściej nazwą wschodnia Małopolska lub Małopolska Wschodnia, a Ukraińcy używali dotychczasowej nazwy Galicja Wschodnia, później Ukraina Zachodnia. Ten ostatni termin w ruchu komunistycznym obowiązywał do II Zjazdu Komunistycznej Partii Robotniczej Polski (19 września – 2 października 1923 r.). Kilka miesięcy wcześniej pojęcie Galicji Wschodniej jako jednostki polityczno-terytorialnej zniknęło z międzypaństwowej korespondencji dyplomatycznej¹.

Galicja Wschodnia miała mieszany skład narodowościowy, ludność rusińska (ukraińska) przeważała nad ludnością polską. W około 90% był to kraj rolniczy, z bardzo wysokim odsetkiem analfabetów (63,9% w 1910 r.) zwłaszcza wśród Ukraińców (79,8%)².

W latach 1914–1920 na terytorium Galicji Wschodniej toczyły się trzy wojny: rosyjsko-austriacka, polsko-ukraińska i polsko-radziecka. Polskie i ukraińskie programy terytorialne dla Galicji Wschodniej były rozbieżne. Jedna strona

¹ Szerzej patrz T. Dąbkowski: *Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923*. Warszawa 1985, s. 23 i nn.; H. Batowski: *Pojęcie polityczne Galicji Wschodniej*. [W:] *Ukraińska myśl polityczna w XX wieku*. Kraków 1993, s. 33 i nn.; M. Kozłowski: *między Sanem a Zbruczem. Walka o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919*. Kraków 1990, s. 69–70; H. Cimek: *Przynależność Galicji (Małopolski) Wschodniej w koncepcjach polskich klubów ludowych w 1919 r.* „Polityka i Społeczeństwo” 5/2008, s. 9 i nn.; Tenże: *Walka ludowców o Polskę, jej granice i ustrój w latach 1914–1922*. Rzeszów 2008, s. 57 i nn.

² T. Dąbkowski: *Ukraiński ruch narodowy...*, s. 35, 40.

widziała te ziemie w granicach II Rzeczypospolitej, a druga dążyła do utworzenia państwa ukraińskiego³.

Dla KPRP poważnym problemem było porozumienie się z ukraińskim ruchem komunistycznym w Galicji Wschodniej. Zmienne losy tych ziem w latach 1918–1920 rzutowały na charakter i rozwój ukraińskiego ruchu komunistycznego na tych terenach. Po zakończeniu wojny polsko-radzieckiej i zawarciu traktatu ryskiego 18 marca 1921 r. Galicja Wschodnia znalazła się ostatecznie w granicach państwa polskiego, co zadecydowało o organizacyjnej przynależności działających na tych terenach struktur komunistycznych.

8 lutego 1919 r. odbyła się w Stanisławowie konferencja organizacji i grup komunistycznych, na której powołano do życia Komunistyczną Partię Galicji Wschodniej. 12 maja 1919 r. Komitet Centralny Komunistycznej Partii (bolszewików) Ukrainy uznał KPGW za swoją organizację okręgową. Od 1919 r. KPGW była samodzielną sekcją Międzynarodówki Komunistycznej. 8 lipca 1920 r., przed wkroczeniem Armii Czerwonej do Galicji Wschodniej, utworzono Galicyjski Rewolucyjny Komitet („Galrewkom”), który miał być tymczasowym rządem w Galicyjskiej Socjalistycznej Republice Rad.

Po wojnie polsko-radzieckiej KPGW znalazła się w Polsce, gdzie istniała już inna partia komunistyczna – KPRP. W związku z tą sytuacją przedstawiciele KC KP/b/U i KC KPRP ustalili w grudniu 1920 r. w Moskwie, że KPGW będzie okręgową organizacją KPRP. Kwestia stosunku do KPRP podzieliła jednak KPGW. Jedna grupa, na czele z Osypem Kriłykiem-Wasyłkiwem, dążyła do zapewnienia samodzielności partii jako sekcji MK oraz opowiadała się za utrzymaniem związków z KP/b/U. Druga grupa, związana z KW MK, postulowała połączenie KPGW z KPRP na prawach organizacji autonomiczno-terytorialnej. Początkowo interwencje Komitetu Wykonawczego MK nie przynosiły efektów⁴. W komunistycznym ruchu ukraińskim występowały bowiem tendencje separatystyczne, duża wrażliwość na punkcie narodowym i zamiar utworzenia partii niezależnej od KPRP. Podczas gdy np. część KPGW opowiadała się za koncepcją rewolucji ogólnopolskiej, to grupa działaczy pochodzenia ukraińskiego orien-

³ Szerzej patrz W. Serczyk: *Historia Ukrainy*. Wyd. III. Wrocław 2001; J. Pisuliński: *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923*. Wrocław 2004; R. Gałuba: „Niech nas rozsądzi miecz i krew...”. *Konflikt polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią w latach 1918–1919*. Poznań 2004; M. Klimecki: *Galicyjska Socjalistyczna Republika Rad. Okupacja Małopolski (Galicji) Wschodniej przez Armię Czerwoną w 1920 r.* Toruń 2006; Z. Zaks: *Radziecka Rosja i Ukraina wobec sprawy państwowej przynależności Galicji Wschodniej 1920–1923. Z dziejów stosunków polsko-radzieckich*. Studia i materiały. T. VI. Warszawa 1970.

⁴ M. Papierzyńska-Turek: *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926*. Kraków 1979, s. 72 i nn.; Z. Zaks: *Rosja Radziecka i Ukraina...*, s. 72; M. Klimecki: *Galicyjska Socjalistyczna Republika...*, s. 115 i nn.

towała się na powstanie zbrojne i przyłączenie ziem ukraińskich do USRR⁵. Oprócz tego istniały i inne rozbieżności, które spowodowały rozłam w KPGW, trwający z przerwami od lutego 1921 r. do maja 1923 r., a właściwie do II Zjazdu KPRP⁶.

Do rozłamu doszło 15 lutego 1921 r., kiedy to niedawno wyłoniony czteroosobowy KC KPGW rozpadł się na zwolenników KPRP: Nestor Chomyn i Leon Pasternak, oraz rozłamowców: Sydor Senyk i Osyp Kriłyk-Wasyłkiw. Do grupy rozłamowej należeli także Fiodor Bej, Wasyl Korbaciuk, Pantelejmon Krajkiwski, Paweł Ładan, Piotr Łyszega, Roman Rozdolski-Prokopowicz, Ludwik Rozenberg-Lwiwski, Karol Sawrycz-Maksymowicz i Michał Teśluk. Kapeerpowcami, oprócz przedstawicieli KPRP (Kazimierza Cichowskiego, Czesławy Groserowej i Stefana Królikowskiego), byli komuniści ukraińscy, w tym m.in. Grzegorz Iwanenko, Iwan Majenta i Iwan Wantuch, a także działacze nie związane organizacyjnie z KPRP, m.in. Adolf Langer-Dłuski.

Grupę rozłamową tworzyli prawie wyłącznie Ukraińcy. Janusz Radziejowski doliczył się w jej składzie tylko dwóch Żydów: A. Junga-Szanina i Ludwika Rozenberga. Natomiast wśród kapeerpowców znajdowali się Ukraińcy, Polacy i Żydzi. W Galicji Wschodniej, w przeciwieństwie do Wołynia, byli to głównie robotnicy oraz studenci i uczniowie, sympatycy legalnego Związku Proletariatu Miast i Wsi, utworzonego w 1922 r. do udziału w wyborach parlamentarnych⁷.

II Zjazd KPRP przyjął uchwały w kwestii narodowej i chłopskiej, które zadowalały, choć nie do końca komunistów ukraińskich. Na tym Zjeździe, w przeciwieństwie do poprzedniego, zaniechano negacji suwerennego państwa polskiego. Problem ten postawił zwłaszcza Adolf Warski. Jego zdaniem, komuniści w 1918 r. nie zdawali sobie sprawy ze znaczenia państwa narodowego. Zamiast postulować bezpośrednią walkę o socjalizm, partia powinna walczyć o niezrealizowanie zadania rewolucji burżuazyjno-demokratycznej, w tym m.in. o utrwalenie niepodległości⁸. Również inni mówcy krytykowali dotychczasowe stanowisko KPRP w kwestii narodowej. Z podnoszenia sprawy polskiej niezadowoleni

⁵ Szerzej na temat KPGW patrz G. Iwański: *Z dziejów KPGW*. „Z Pola Walki” 1967, nr 4, s. 27 i nn.; J. Radziejowski: *Ideologiczne i organizacyjne kształtowanie się ruchu komunistycznego na terenie Ukrainy Zachodniej w latach 1918–1923*. „Z Pola Walki” 1971, nr 2, s. 27 i nn.; Tenże: *KPZU 1919–1929. Węzłowe problemy ideologiczne*. Kraków 1976; E. Hałuszko: *Narysy istoriji ideologicznoji ta orhanizacyjnoji dijalnosti KPZU w 1919–1928 rr*. Lwów 1965.

⁶ G. Iwański pisze (*Z dziejów KPGW...*, s. 51), że rozłam w KPGW zakończyła „ostatecznie” konferencja w maju 1923 r. O. Kriłyk-Wasyłkiw twierdzi natomiast, że rozłamowcy, do których należał, ostateczne połączenie uzależnili od stanowiska II Zjazdu KPRP. *IV Konferencja KPP (24 XI – 23 XII 1925)*. Protokoły obrad i uchwały. Cz. I., Warszawa 1972, s. 434.

⁷ J. Radziejowski: *KPZU...*, s. 24–25.

⁸ II Zjazd KPRP (19 IX – 2 X 1923). Protokoły obrad i uchwały. Warszawa 1968, s. 176 i nn.

byli komuniści ukraińscy, którzy opowiadali się za oderwaniem od Polski byłej Galicji Wschodniej⁹.

II Zjazd KPRP uznał negowane na I Zjeździe prawo do samookreślenia narodów. Przyznano je Białorusinom i Ukraińcom, postulując „przyłączenie” Białorusi Zachodniej i Ukrainy Zachodniej do BSRR i USRR. Nazwy Białoruś Zachodnia i Ukraina Zachodnia przyjęto dla terenów nazywanych wcześniej Kresami Wschodnimi.

Konsekwencją uznania przez II Zjazd KPRP prawa narodów do samookreślenia było zakwestionowanie ówczesnej wschodniej granicy Polski. Postulowano przyłączenie Białorusi Zachodniej i Ukrainy Zachodniej na życzenie obecnych na Zjeździe delegatów KPGW. Było to rozstrzygnięcie arbitralne, kolidujące z zasadą samookreślenia. Proponowano gotowe rozwiązanie bez uwzględnienia stanowisk obu zainteresowanych społeczności: białoruskiej i ukraińskiej. Zgodnie ze stanowiskiem MK zakładano, że najpierw powinna dokonać się rewolucja w Polsce, a dopiero później miało nastąpić wspomniane oderwanie Kresów Wschodnich.

II Zjazd KPRP podjął decyzję o utworzeniu Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy, jako autonomicznej organizacji obwodowej KPRP, co w zasadzie zadawała komunistów ukraińskich. W skład KPZU weszła KPGW oraz organizacje komunistyczne z Wołynia i Chełszczyzny. Zdaniem Janusza Radziejowskiego, decyzje II Zjazdu oznaczały właściwie zwycięstwo wasylkiwców, choć nie uznano ich postulatu przyznania niezależności organizacyjnej i krytykowano akcje sabotażową. Rozbieżności między KPZU i KPRP co jakiś czas jednak odżywały. KPZU np. nie podnosiła kwestii polskiej na UZ i nigdy nie wypowiadała się na temat losu Polaków po ewentualnym przyłączeniu części kresów do USRR¹⁰.

Sytuacja wewnętrzna w KPZU spowodowała, że radykalna partia chłopska w Polsce najpóźniej powstała na wsi ukraińskiej, mimo iż decyzja w tej sprawie zapadła na V Konferencji KPZU (kwiecień 1924 r.), która zobowiązała Komitet Centralny tej partii do powołania wielonarodowościowej, legalnej organizacji robotniczo-chłopskiej, w celu ułatwienia komunistom działalności masowej¹¹.

⁹ H. Cimek: *Komuniści – Polska – Stalin*. Białystok 1990, s. 37. Delegatami KPGW na II Zjazd KPRP byli: Adolf Langer (Ostap Dłuski), Ludwik Rozenberg-Lwiński, Seweryn Świętochowski i Osyp Kriłyk-Wasyłkiw.

¹⁰ J. Radziejowski: *KPZU...*, s. 46, 106, 221.

¹¹ Piąta konferencja Komunistycznej partii Zchidnoi Ukrainy. Pro sialańsku sprawu. Lwiv 1924, s. 21–22, 24–25. Organizacyjne decyzje V Konferencji spowodowały konflikt między kierownictwem KPZU i organizacją borysławsko-drohobycką, na którą większość delegatów nie dotarła. Uchwałę dotyczącą utworzenia legalnego związku robotniczo-chłopskiego organizacja ta traktowała jako zamiar likwidacji Związku Proletariatu Miast i Wsi, który na Ukrainie Zachodniej znajdował się pod wpływami zwolenników ścisłej współpracy KPZU z KPRP i składał się w dużym stopniu z Polaków. J. Radziejowski: *KPZU...*, s. 56 i nn.

Podobną uchwałę przyjął także II Zjazd KPZU (październik 1925 r.)¹². W tej sprawie istniały też odpowiednie wytyczne MK i Międzynarodówki Chłopskiej.

Na utworzenie ukraińskiej legalnej partii chłopskiej w znacznym stopniu oddziaływała sytuacja wewnętrzna w KPZU i jej nadal nie najlepsze stosunki z KPP. Część działaczy KPZU, głównie pochodzenia ukraińskiego, opowiadała się – wzorem KPGW, poprzedniczki KPZU – za powstaniem zbrojnym tylko na Ukrainie Zachodniej i przyłączeniem tych ziem do USRR. Natomiast MK głosiła hasło rewolucji ogólnopolskiej. W KPZU – podobnie jak wcześniej w KPGW – propagowano pogląd, że rewolucji mogą dokonać sami chłopci. Przekonanie takie pozostawało w ścisłym związku ze składem socjalnym partii. W KPZU występowały też tendencje nacjonalistyczne, a działalność sabotażową uznawano za formę walki rewolucyjnej. W związku z narastaniem nastrojów powstańczych w latach 1924–1925, głównie na Wołyniu, część działaczy KPZU bardziej liczyła na pomoc Armii Czerwonej niż na rewolucję w Polsce. Równocześnie nasiliły się w partii tendencje separatystyczne w stosunku do KPP.

Wystąpienie takich poglądów opóźniło działania na rzecz utworzenia ukraińskiej legalnej organizacji rewolucyjnej, która – zgodnie z panującymi wówczas poglądami międzynarodowym ruchu komunistycznym – mogłaby istnieć tylko do czasu zwycięstwa rewolucji. W latach 1924–1925 znaczna część komunistów ukraińskich nie widziała sensu w tworzeniu takiej partii. Na drodze do jej utworzenia stały też inne przeszkody, w tym organizacyjne. Otóż w maju 1923 r. w łonie parlamentarnego Klubu Ukraińskiego powstała frakcja socjalistyczna. Czterech najbardziej lewicowych jej członków wstąpiło do Ukraińskiej Socjal-Demokratycznej Partii (USDP), a następnie do KPZU¹³, pozostali zaś: Andrzej Bratuń, Maksym Czuczma, Stepan Makiwka i Pawło Wasyńczuk, utworzyli w 1924 r. organizację pod nazwą Ukraińskie Socjalistyczne Objednannia – Sienlański Sojuz (Ukraińskie Zjednoczenie Socjalistyczne – Związek Włociański), w skrócie Sel-Sojuz. Zjazd założycielski tej partii odbył się 17 sierpnia 1924 r. w Chełmie. Do Sel-Sojuza wkrótce wstąpili kolejni posłowie ukraińscy: Serhij Kozicki, Serhij Nazaruk i Wasyl Dmitriuk, a także senator Jan Pasternak. Początkowo związek posiadał wpływy głównie w kilku powiatach na Lubelszczyźnie, a następnie rozszerzył je na Polesie i Wołyn¹⁴.

Głównym zadaniem Sel-Sojuza była walka o ziemię dla chłopów bez wykopu. Związek głosił socjalistyczne hasła przebudowy ustroju społecznego i powołania rządu chłopsko-robotniczego. W praktyce kładł jednak większy nacisk na cele narodowe niż klasowe, zwalczając wszystkie polskie partie polityczne, które działały na terenach zamieszkałych przez ludność ukraińską, w tym

¹² Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), KPZU, 165/I-2, s. 12–13. Szerzej o dyskusji na ten temat patrz J. Radziejowski: KPZU..., s. 83 i nn.

¹³ Patrz przypis 21.

¹⁴ Z. Urbański: Mniejszości narodowe w Polsce. Wyd. 2. Warszawa 1933, s. 53.

również partie rewolucyjne¹⁵. Jednocześnie Sel-Sojuz eksponował coraz przychylniejsze stanowisko wobec USRR.

Drugą organizacją, z którą komuniści wiązali nadzieje była Partija Narodnoj Woli (PNW – Partia Wolności Ludu), używająca tej nazwy od 1924 r.¹⁶ Działała na terenach wschodniej Małopolski. Swój rodowód wywodziła z lewicowego odłamu stronnictwa moskalofilskiego, negującego istnienie narodu ukraińskiego. Mocno akcentowała konieczność przestrzegania zasad internacjonalizmu i opowiadała się za samookreśleniem narodów. Stopniowo PNW przechodziła na pozycje ukraińskie. W sprawach społecznych głosiła hasła bliskie komunistycznym¹⁷.

Odejście PNW od moskalofilstwa (I Zjazd 25 kwietnia 1926 r.), zbliżenie stanowiska Sel-Sojuza w kwestii narodowej do założeń lewicy rewolucyjnej (konferencja 13–14 marca 1926 r.) oraz zaakceptowanie przez te partie uchwał II Zjazdu KPZU (październik 1925 r.) w sprawie ich zjednoczenia – wszystko to usunęło zasadnicze przeszkody na drodze do urzeczywistnienia tego celu. Fuzja Sel-Sojuza i PNW nastąpiła 10 października 1926 r., a w jej wyniku powstało Ukraińsko-Robitnicze Socjalistyczne Objednannia – Sel-Rob (Ukraińskie Włóściańsko-Robotnicze Zjednoczenie Socjalistyczne), zwane w skrócie Sel-Rob¹⁸.

Konsolidacja Sel-Robu i przekształcenie go w organizację masową przebiegły z oporami. Głównym źródłem nieporozumień był stosunek do kwestii narodowej. Utrzymywała się też wzajemna nieufność obu byłych organizacji, które oskarżały się albo o nacjonalizm, albo o nihilizm w kwestii ukraińskiej. Rozbieżności potęgowały się dodatkowo wskutek sporów na temat polityki narodowościowej w USRR, przeniesionych następnie do KPZU¹⁹.

KPRP dążyła do pozyskania nie tylko lewicowych organizacji i grup opozycyjnych, ale także posłów z innych klubów parlamentarnych, głównie niektórych posłów ukraińskich. Sytuacja taka nadarzyła się w 1923 r., kiedy to Ukraińska Socjal-Demokratyczna Partia na swym zjeździe 18 marca zajęła stanowisko zbliżone do komunistów, po czym została zdelegalizowana (30 stycznia 1924 r.).

¹⁵ M. Feliński [R. Różycki]: *Ukraińcy w Polsce odrodzonej*. Warszawa 1931; A. Szczepiński, W. Szota: *Droga donikąd*. Warszawa 1973.

¹⁶ Organem prasowym PNW była „Wola Naroda”. J. Radziejowski (KPZU..., s. 110–111) używa nazwy Partia Woli Naroda, wywodząc ją zapewne od tytułu jej organu prasowego.

¹⁷ Na temat historii tej partii piszą m.in. Z. Urbański: *Mniejszości narodowe...*, s. 52 i H. Syzonienko: *Selrob u borot'bi za wozz'jednannia*. Lwiv 1971, s. 24 i nn.

¹⁸ Zjazd zjednoczeniowy nie dokończył obrad z powodu interwencji policji. Wspólnej platformy programowej nie zaakceptowało 5 delegatów Sel-Sojuza w Włodzimierza Wołyńskiego, z posłem S. Nazarukiem na czele. 1 marca 1927 r. przyłączył się do nich drugi poseł – P. Wasyńczuk ze swoimi zwolennikami z organizacji chełmskiej. Kontynuowali oni działalność Sel-Sojuza, który zwalczał Sel-Rob.

¹⁹ AAN, KPP, 158/I-4/1, s. 105. Posłowie Sel-Robu założyli odrębny klub poselski dopiero 9 września 1927 r., a więc bezpośrednio przed rozłamem w tej partii. J. Radziejowski: *KPZU...*, s. 177.

Przeszkodziło to w połączeniu USDP ze Związkiem Proletariatu Miast i Wsi Galicji Wschodniej w jedną legalną partię, działającą wśród robotników i chłopów wszystkich narodowości zamieszkałych na tym terenie²⁰. Wskutek tego członkowie zdelegalizowanej USDP zasilili szeregi KPZU.

Po opanowaniu USDP, będącej partią robotniczą, komuniści dążyli również do pozyskania – jak już wspomniałem – niektórych posłów ukraińskich. Kilku z nich nawiązało kontakt z USDP, a w lutym 1924 r. wystąpiło z Klubu Ukraińskiego i utworzyło Klub USDP, do którego weszli: Wasyl Mochniuk, Andrzej Paszczuk, Tomasz Prystupa i Jakub Wojtiuk. Posłowie ci, z wyjątkiem Mochniuka, utworzyli 7 listopada 1924 r., w rocznicę rewolucji październikowej, wspólnie z posłami ZPMiW (Stefanem Królikowskim i Stanisławem Łańcuckim) Komunistyczną Frakcję Poselską²¹.

KPZU skupiała przede wszystkim chłopów, których liczba rosła. Wpłynęło na to głównie umocnienie się pozycji wasylikiwców, związanych z wsią ukraińską od czasów KPGW. Ponadto napływ chłopów do KPZU spowodowany był podobnymi okolicznościami jak w Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi, przy czym nastroje powstańcze przyczyniły się do rozwoju wiejskich organizacji partyjnych tylko na Wołyniu²².

Pod koniec 1923 r. KPZU liczyła 1379 członków, a w lutym 1924 r. jej szeregi wzrosły do 1702 członków, wśród których było 1326 Ukraińców, 227 Żydów i 149 Polaków. Na V Konferencji KPZU (kwiecień 1924 r.) stwierdzono, że 55% członków partii pochodzi z wiejskiego proletariatu i niezamożnych chłopów, a w związku z tym – jak oceniono – skład społeczny partii nie odpowiada stojącym przed nią zadaniom. Zalecono m.in. oparcie się w większym stopniu na robotnikach oraz podjęcie działalności za pośrednictwem organizacji legalnych²³. W następnych latach liczba chłopów z KPZU nadal rosła, osiągając w połowie 1926 r. 87% jej stanu osobowego²⁴.

W latach 1927–1928 nasilił się kryzys wewnętrzny w KPZU. Jego istotę stanowiły rozbieżności w kwestii narodowej, przeniesione do KPZU z Komunistycznej Partii (bolszewików) Ukrainy. Zrodziły się one w 1923 r. na tle żądań przeprowadzenia ukrajinizacji (w zakresie nauczania i posługiwania się językiem ukraińskim) w Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej. W czasie rozpoczętej w 1925 r. dyskusji padały często oskarżenia o szowinizm rosyjski

²⁰ II Zjazd KPRP..., s. 549.

²¹ IV Konferencja KPP..., s. 412, 421–423, 436; Z. Urbański: Mniejszości narodowe..., s. 49–51.

²² S. Zawadzki [M. Zdziarski]: Kartki pracy mej w KPZU. AAN, KPZU, 165/V-75, s. 53–54.

²³ Tamże, 165/II/1, s. 10–11, 14.

²⁴ AAN, MK, 151/VII-1/6, s. 12. Sprawozd. KC KPP za czas I I – 15 IV 1926 r.; H. Ciemek: Sojusz robotniczo-chłopski w Polsce 1918–1939. Warszawa 1989, s. 309.

lub nacjonalizm ukraiński. Do tych sporów dołączyły się również sprawy kadrowe²⁵.

Na zaostrzenie się dyskusji w kwestii narodowej w USRR i w KPZU wpłynęły m.in. wypaczenia stalinowskie w polityce narodowościowej. Na tym tle dojrzewał rozłam także w Sel-Robie, gdyż ta właśnie kwestia w zasadniczy sposób różniła Sel-Sojuz i Partię Wolności Ludu (PNW), z których połączenia powstał Sel-Rob. Walka frakcyjna w Sel-Robie spłótła się z kryzysem w KPZU, z tym, że do zasadniczego konfliktu doszło wcześniej w tej pierwszej partii. Byli członkowie Sel-Sojuza popierali większość w KPZU, której przewodził Osip Kriłyk-Wasyłkiw i Roman Kuźma, natomiast narodowolcy byli bliżsi KPP, choć nie odnosiła się ona do nich bezkrytycznie. Narastające sprzeczności doprowadziły w Sel-Robie do rozłamu. Stanowisko byłych narodowolców popierała Sekcja Młodzieży Sel-Robu; 11 września 1927 r. opublikowali oni oświadczenie o zerwaniu kontaktów z byłymi członkami Sel-Sojuza i utworzyli nowe ugrupowanie, które nazywali Sel-Rob – Lewicą. Na określenie ugrupowania ich przeciwników przyjęła się nazwa Sel-Rob (Prawica), choć ono samo nadal posługiwało się nazwą Sel-Rob²⁶. Kryzys w Sel-Robie skomplikował sytuację w KPZU, w której w styczniu 1928 r. również doszło do rozłamu²⁷.

Po rozłamie w Sel-Robie podjęto kroki mające na celu jego likwidację. By ułatwić zjednoczenie Sel-Robu – Lewicy i Sel-Robu (Prawicy) powstał – z inicjatywy KPZU – trzeci ośrodek, skupiający głównie działaczy komunistycznych. W organizowanych przed wyborami do sejmu w marcu 1928 r. przez Michała Durdełłę, byłego działacza Sel-Robu (Prawicy), komitetach Jedności Sel-Robu znajdowali się wprawdzie przedstawiciele obu odłamów partii, jednak początkowo przeważali w nich członkowie Sel-Robu (Prawicy). Kongres Zjednoczeniowy Sel-Robu odbył się 24 maja 1928 r. we Lwowie. Powołano na nim do życia nową partię: Ukraińskie Selanśko-Robitnicze Socialistyczne Objednannia Jednist – Sel-Rob Jednist (Ukraińskie Włościańsko-Robotnicze Zjednoczenie Socialistyczne Jedność – Sel-Rob Jedność)²⁸, która w 1932 r. liczyła około 10 tys. członków.

Rozłam w KPZU w styczniu 1928 r. odbił się negatywnie na jej rozwoju organizacyjnym. Jeszcze pół roku później w partii było tylko 629 członków, w tym 265 chłopów. Spadła więc nie tylko liczba członków KPZU, ale przede wszystkim udział w niej chłopów z 80–88% do 42%. Wynikałoby z tego, że za

²⁵ H. Cimek, L. Kieszczyński: KPP 1918–1938. Warszawa 1984, s. 181 i nn.

²⁶ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej WAPL), Kom. Woj. Policji Państwowej, 47, s. 31.

²⁷ Szerzej patrz J. Radziejowski: KPZU..., s. 159 i nn.

²⁸ Szerzej patrz H. Cimek: Legalne chłopskie partie rewolucyjne w Drugiej Rzeczypospolitej. Białystok 1988, s. 76 i nn.

wasylikiwcami opowiedziały się przede wszystkim organizacje wiejskie i ukraińskie²⁹.

Problemami tymi zajął się szerzej III Zjazd KPZU (21 czerwca – 8 lipca 1928 r.), który zarzucił wasylikiwcom separatyzm i poświęcenie zbyt małej uwagi działalności organizacyjnej. Zjazd po raz pierwszy w dziejach KPZU zwrócił uwagę na problem pracy nie tylko wśród Ukraińców, ale także wśród innych narodowości na Ukrainie Zachodniej³⁰. W KPZU w dalszym ciągu istniał jednak problem pracy wśród chłopów polskich, którą uznawano za niedostateczną³¹. Odczuwalny był także brak działaczy pochodzenia chłopskiego. Rozwój organizacyjny KPZU i Komunistycznego Związku Młodzieży Zachodniej Ukrainy ukazuje tabela 1.

Tabela 1
Rozwój organizacyjny KPZU i KZMZU w latach 1924–1936³²

Data	Członkowie				
	KPZU		KZMZU		
	Liczba	% ogółu członków KPP	Liczba	% członków KZMP	% Ukraińców w KZMP
1924	1702	25,4			
XI 1924			430	11,9	•
1925	1743	24,9			
1925			500	14,3	•
VI 1926	2000	32,3			
1926			400	10,8	•
III 1927	1000	14,3			
II 1927			360	6,9	10,2
VI 1928	629	12,4			
VIII 1928			350	7,0	5,0
1929	•	•			
I 1929			520	8,3	8,4

²⁹ AAN, KPZU, 165/I-3/1, s. 59, 69; tamże, t. 10, s. 20; J. Radziejowski: KPZU..., s. 221; H. Cimek, L. Kieszczyński: KPP..., s. 179–182; III Zjazd KPZU. Lwów 1928, s. 26.

³⁰ Tamże, s. 26; Uchwały III-go Zjazdu KPZU. Wydanie pełne. Lwów 1929, s. 88.

³¹ AAN, KPP, 158/I-6, t. 3, s. 27; tamże, t. 4, s. 14.

³² Tamże, t. 26, s. 66; tamże, 158/I-5, t. 12, s. 3; tamże, MK, 151/VII-1, t. 13, s. 28; tamże, t. 16, s. 25; H. Cimek, L. Kieszczyński: KPP..., s. 148 i nn; 190 i nn; H. Cimek: Sojusz..., s. 226–227, 309, 312, 377, 382, 447 i nn; Tenże: Polityka narodowościowa w KPP. [W:] Radykalna lewica na ziemiach polskich w latach 1893–1938. SDKPiL, KPRP, KPP. Zielona Góra 2009, s. 7 i nn.

Data	Członkowie				
	KPZU		KZMZU		
	Liczba	% ogółu członków KPP	Liczba	% członków KZMP	% Ukraińców w KZMP
VI 1930	1300	19,7			
II 1930			907	22,1	18,0
VIII 1930			1240	25,3	19,8
III 1931	600	8,6			
VII 1931			1300	18,6	•
X 1931	2500	21,6			
1931			•	•	•
III 1932	3600	23,8			
1932			•	•	•
III 1933	4600	25,8			
X 1933			3900	20,6	16,7
XII 1934	3400	19,8			
VI 1934			3100	22,6	•
XI 1935	4157	26,2			
1935			•	•	•
IX 1936	4719	34,0			
1936			•	•	•

Początkowo wzrost szeregów organizacyjnych KPZU i KZMZU hamowały spory wewnętrzne w ukraińskim ruchu komunistycznym i represje policyjne. Tendencje do spadku liczby członków nasiliły się po rozłamie w partii w styczniu 1928 r., a wzrost w drugiej połowie 1931 r. Osiągnięcie 4600 członków przez KPZU w marcu 1933 r. i 3900 członków przez KZMZU w październiku 1933 r. było w dużym stopniu wynikiem pozyskania byłych członków Sel-Robu Jedności, która została zdelegalizowana 26 września 1932 r. W KPZU nastąpił nieznaczny wzrost liczby robotników, choć chłopcy stanowili chyba nie mniej niż 70–80% składu członkowskiego.

Liczbę Ukraińców w KPP i KZMP trudno jest ustalić z powodu fragmentarycznych danych. Łatwiej wyliczyć procent członków KPZU i KZMZU, do których należeli nie tylko Ukraińcy, w stosunku do ogólnej liczby członków KPP i KZMP, co ukazano w powyższej tabeli. Wynika z niej, że KPZU najlepszy wynik pod tym względem osiągnęła w 1936 r., kiedy to jej członkowie stanowili 34,0% stanu organizacyjnego całej KPP, a KZMZU w 1930 r., osiągając odpowiednio 25,3% liczby członków KZMP. W przypadku liczby Ukraińców w ru-

chu komunistycznym w Polsce, to np. w 1933 r. według fragmentarycznych danych i szacunków na łączną liczbę 32 800 członków KPP i KZMP ponad 6300 członków było Ukraińcami. Razem z Białorusinami i Żydami stanowili około 70% członków KPP i KZMP, uwzględniając cały okres ich działalności.

Stosunkowo łatwiej jest ustalić liczbę Ukraińców we władzach partyjnych, np. w grudniu 1936 r. na 15 członków i zastępców członków KC KPP było 2 Ukraińców. Ze składu narodowościowego aktywu partyjnego nie były zadowolone władze KPP, wśród których przeważali Żydzi. Podobnie było w KPZU, np. w styczniu 1936 r. w KC tej partii było po 3 Ukraińców i Żydów oraz 1 Polak³³.

Działalność KPZU osłabła w okresie walki o antyfaszystowski front ludowy (1935–1937). Partia ta nie była zainteresowana obroną II Rzeczypospolitej. Popierała jednak hasło wprowadzenia narodowo-terytorialnej autonomii dla Ukrainy Zachodniej z sejmem krajowym we Lwowie, które wysunęła KPP w październiku 1935 r.³⁴ KPZU akcentowała jednocześnie rzekomo imperialistyczny charakter Polski. Postulowała utworzenie „antyokupacyjnego frontu ludowego” i stawiał sobie historyczne zadanie zjednoczenia wszystkich ziem ukraińskich³⁵. Nic nie mówiła już o „przyłączeniu” Ukrainy Zachodniej do USRR.

Dla komunistów ukraińskich niezbyt zrozumiała była strategia frontu ludowego, w myśl której m.in. zalecano obronę niepodległości II Rzeczypospolitej, zagrożonej przez Niemcy hitlerowskie. Komuniści ci, przyzwyczajeni do postulatu obalenia kapitalizmu na drodze rewolucji, nie mogli zrozumieć zalecenia obrony ustroju burżuazyjno-demokratycznego ani niepodległości państw kapitalistycznych przed agresją państw faszystowskich.

Ci z komunistów ukraińskich, którzy nadal dążyli do wywołania powstania zbrojnego przy pomocy Armii Czerwonej i oderwania Kresów Wschodnich od II Rzeczypospolitej, nie chcieli zaakceptować pierwszeństwa hasła rewolucji ogólnopolskiej, a dopiero później realizacji postulatu samookreślenia narodów. Tym bardziej trudna była do zaakceptowania dla nich obrona państwa, od którego chcieli oderwać część terytorium i zmienić jego ustrój.

KPZU została rozwiązana podobnie jak KPP i KPZB wraz z ich organizacjami młodzieżowymi. Decyzję w tej sprawie podjął KW MK 28 listopada

³³ Rossijskij Gosudarstwennyj Archiw Socjalno-Politiczeskoj Istorii, MK, fond 495, opisi 123, dzieło 223, s. 67–68, 134 i nn.; tamże op. 18, d. 1128, s. 216.

³⁴ G. Rwał: Walka o prawo do samookreślenia i żądanie autonomii. „Nowy Przegląd”, XI 1935, nr 8, s. 780 i nn.: Dokumenty KPP 1935–1938. Oprac. S. Ajzner i Z. Szczygielski. Warszawa 1968, s. 68–69. Zdaniem J. Kowalskiego (KPP 1935–1938. Warszawa 1975, s. 215), hasło to wysunięto dopiero na IV Plenum KC KPP (luty 1936 r.).

³⁵ O wolność, o szczęśliwą przyszłość ludu ukraińskiego. Manifest KC KPZU, XI 1936 r. „Przegląd”, III 1937, nr 2, s. 13–14.

1937 r., a 2 grudnia zaakceptował ją J. Stalin. Nie stało się to jednak z powodu jej stosunku do KPP, Polski czy Polaków³⁶.

KPZU walczyła o realizację hasła prawa do samookreślenia narodów aż do oderwania się Ukrainy Zachodniej od Polski, ale nie formułowała odrębnych postulatów dla Polaków mieszkających na Kresach Wschodnich i zwalczała II Rzeczpospolitą. Wasyłkiwcy negowali też potrzebę troski o to państwo w okresie przedrewolucyjnym. Nie interesowali się pracą wśród Polaków, zwłaszcza do 1928 r. W KC KPZU nie istniał np. odrębny wydział polski, natomiast był wydział żydowski. KPZU nie wydawała też prasy w języku polskim. Odmienne wyglądała sytuacja na terenach, na których Ukraińcy stanowili niewielką mniejszość, jak na Lubelszczyźnie, gdzie znajdowali korzystny klimat do działalności także w organizacjach polskich, jak np. w Zjednoczeniu Lewicy Chłopskiej „Samopomoc”.

W KPZU występował też problem z pojmowaniem internacjonalizmu.

Summary

Following the end of the Polish-Soviet war and the conclusion of the Riga Treaty as of March 18 in 1921, Galicja (Małopolska) Wschodnia [Eastern Galicia (Little Poland)] was placed within the boundaries of the Polish state. The province's national composition was mixed, whereby the Rusyn population (Ukrainian) prevailed over the Polish one. In about 90% it was a rural region, with a very high share of illiterate people which reached almost 80% in the case of Ukrainians. The Ukrainians constituted 14,3% of Poland's population according to the national census of 1921 and 13,9% according to the census of 1931. Initially, those where the areas where Komunistyczna Partia Galicji Wschodniej [Communist Party of Eastern Galicia] was active (since February 1919), and then Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy [Communist Party of Western Ukraine] (since October 1923) which was an autonomous district organization of Komunistyczna Partia Polski [Communist Party of Poland]. There were also legal Ukrainian revolutionary organizations, inter alia, Sel-Rob Jedność [Sel-Rob Unity]. The relations between Polish and Ukrainian communists were not very good, especially at the beginning, which is particularly focused upon in the present paper.

³⁶ Szerzej patrz H. Cimek: *Komuniści-Polska-Stalin...*, s. 112 i nn.